

13. ગીતામૃતમ્

શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા મહાભારતના ભીષ્મપર્વનો એક અંશ છે. તેમાં કુલ અઢાર અધ્યાયો અને આ સાતસો શ્લોકો છે. કુરુક્ષેત્રના મેદાનમાં પાંડવો અને કૌરવો વચ્ચે મહાયુદ્ધ થયું હતું. શત્રુપક્ષમાં ઊભેલા પોતાના સ્વજનો અને મિત્રો ની સાથે યુદ્ધ કરવાનું હોઈ તેમના તરફની લાગણીને કારણે અર્જુન વિષાદ અનુભવે છે. વળી, સ્વજનો સાથેના યુદ્ધનાં પરિણામોથી ડરી જઈને યુદ્ધ કરવાનો વિચાર પડતો મૂકે છે.

અર્જુનના સારથિ તરીકે રહેલા ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ તેને કર્તવ્ય અને અકર્તવ્યનો ઉપદેશ આપે છે. શ્રીકૃષ્ણનો આ ઉપદેશ ભગવદ્ગીતા તરીકે અખિલ વિશ્વમાં પ્રસિદ્ધ છે. તે સમયે અર્જુનને આપવામાં આવેલો આ ઉપદેશ આજે પણ એટલો જ પ્રસ્તુત છે. જગતના તત્ત્વજ્ઞાનના ગ્રંથોમાં ભગવદ્ગીતા ઉચ્ચ સ્થાને વિરાજે છે.

ફળની પરવા કર્યા સિવાય પ્રત્યેક માણસ જો પોતાનાં કર્તવ્ય કર્મમાં લાગેલો રહે, તો સંસારમાં સર્વત્ર સુખ પ્રસરી જાય એમ છે. ગીતાનો આ કેન્દ્રવર્તી ઉપદેશ છે. પ્રસ્તુત પાઠમાં ગીતાના સાત શ્લોક પસંદ કરીને મૂકવામાં આવ્યા છે. આ શ્લોકોમાં ક્રમશઃ આત્માની અમરતા, જન્મ અને મરણની અનિવાર્યતા, કર્મયોગનું સ્વરૂપ, જ્ઞાનનો મહિમા, ભક્તના પ્રકારો તથા સ્વભાવ અને સાત્ત્વિકી બુદ્ધિનું સ્વરૂપ - આટલી બાબતોનું નિરૂપણ થયું છે. માણસના વ્યક્તિત્વના વિકાસ માટે આ બધી બાબતો ખૂબ જ મહત્ત્વની છે.

ન જાયતે મ્રિયતે વા કદાચિ -

ન્નાયં ભૂત્વા ભવિતા વા ન ભૂયઃ।

અજો નિત્યઃ શાશ્વતોઽયં પુરાણો

ન હન્યતે હન્યમાને શરીરે ॥ 1 ॥ (2. 20)

જાતસ્ય હિ ધ્રુવો મૃત્યુઃ ધ્રુવં જન્મ મૃતસ્ય ચ।

તસ્માદપરિહાર્યેઽર્થે ન ત્વં શોચિતુમર્હસિ ॥ 2 ॥ (2. 27)

कर्मण्येवाधिकारस्ते मा फलेषु कदाचन ।
मा कर्मफलहेतुर्भूः मा ते सङ्गोऽस्त्वकर्मणि ॥ 3 ॥ (2. 39)

श्रद्धावान् लभते ज्ञानं तत्परः संयतेन्द्रियः ।
ज्ञानं लब्ध्वा परां शान्तिमचिरेणाधिगच्छति ॥ 4 ॥ (4. 39)

चतुर्विधा भजन्ते मां जनाः सुकृतिनोऽर्जुन ।
आर्तो जिज्ञासुरर्थार्थी ज्ञानी च भरतर्षभ ॥ 5 ॥ (7. 16)

यस्मान्नोद्विजते लोको लोकान्नोद्विजते च यः ।
हर्षामर्षभयोद्वेगैः मुक्तो यः स च मे प्रियः ॥ 6 ॥ (12. 15)

प्रवृत्तिं च निवृत्तिं च कार्याकार्ये भयाभये ।
बन्धं मोक्षं च यो वेत्ति बुद्धिः सा पार्थ सात्त्विकी ॥ 7 ॥ (18. 30)

टिप्पण

नाम : (पुंल्लिङ्ग) **लोकः** लोक, संसारनां तमाम प्राणीओ **पार्थः** अर्जुन (कुंतीनुं अेक नाम पृथा छे. पृथानो पुत्र डोवाथी अर्जुनने पार्थ पण कडे छे.) **सङ्गः** आसक्ति, मोड

(स्त्रीलिङ्ग) प्रवृत्तिः कोई कार्यमां प्रवृत्त थवुं, व्यवहारमां सक्रिय रडेवुं **निवृत्तिः** प्रवृत्त छोईअे तेवां काममांथी पसी जवुं, व्यवहारमां निष्क्रिय थई रडेवुं

विशेषण : **अजः** जन्म न लेनारो **नित्यः** उमेशां रडेनारो, त्रण्येय काणमां जेनुं अस्तित्व रडे छे ते (आत्मा) **शाश्वतः** कायभी, सनातन **पुराणः** पुराणो - अनादि अेवो (आत्मा) **हन्यमाने (शरीर)** उषार्थ जनारा (शरीर)मां, नाश पामनारा (शरीर)मां **ध्रुवः (मृत्युः)** निश्चित अेवुं (मृत्यु), थोक्कस (भरण) **ध्रुवम् (जन्म)** निश्चित (जन्म), थोक्कस (जन्म) **पराम् (शान्तिम्)** परम (शांति)ने **आर्तः** दुःखी **सात्त्विकी (बुद्धिः)** सात्त्विक गुण धरावती (बुद्धि), उत्तम (बुद्धि). (बुद्धिना भीजा अे प्रकारो राजसी तथा तामसी छे.)

अव्यय : **भूयः** इरी, पुनः **कदाचन** क्यारेय, कोईक वार

समासः गीतामृतम् (गीतायाः अमृतम् - षष्ठी तत्पुरुष) । अपरिहार्ये (न परिहार्यम्, तस्मिन् - नञ् तत्पुरुष) । कर्मफलहेतुः (कर्मणः फलम्, कर्मफलम्, (षष्ठी तत्पुरुष) कर्मफलस्य हेतुः - षष्ठी तत्पुरुष) । अकर्मणि (न कर्म, अकर्म, तस्मिन् - नञ् तत्पुरुष) । संयतेन्द्रियः (संयतानि इन्द्रियाणि यस्य सः - बहुव्रीहि) । हर्षामर्षभयोद्वेगैः (हर्षः च अमर्षः च भयम् च उद्वेगः च इति हर्षामर्षभयोद्वेगाः, तैः हर्षामर्षभयोद्वेगैः - इतरेतर द्वन्द्व) । कार्याकार्ये (कार्यं च अकार्यं च, कार्याकार्ये - इतरेतर द्वन्द्व) । भयाभये (भयं च अभयं च - इतरेतर द्वन्द्व) ।

कृदंत : (सं. भू. क.) भूत्वा थईने, अनीने **लब्ध्वा** भेणवीने, प्राप्त करीने. (हे. क.) **शोचितुम्** शोक करवा माटे

क्रियापद : प्रथम गण (परस्मैपद) अधि + गम् > गच्छ् (अधिगच्छति) पामवुं, जवुं, पडोंयवुं (आत्मनेपद) **लभ् (लभते)** भेणववुं, प्राप्त करवुं **भज् (भजते)** सेवा करवी **उद् + विज् (उद्विजते)** उद्वेग पामवो, अेयेन थवुं

વિશેષ

1. શબ્દાર્થ : ન જાયતે જન્મ લેતો નથી. જન્મતો નથી. મ્નિયતે ન મરતો નથી. મરણ પામતો નથી. ભવિતા વા ન ભૂયઃ ફરી થશે કે ફરી થવાનો છે તેમ પણ નથી. ન હન્યતે હણાતો નથી. હન્યમાને શરીર હણાઈ જનારું શરીર (હણાય છે) ત્યારે, નાશ પામનારું શરીર (નાશ પામે છે) ત્યારે જાતસ્ય ઉત્પન્ન થયેલાનું, જન્મેલાનું અપરિહાર્યે અર્થે ટાળી ન શકાય તેવી બાબતમાં, અટકાવી ન શકાય તેવા વિષયમાં મા કર્મફલહેતુઃ ભૂઃ કર્મનાં ફળની ઈચ્છાવાળો થઈશ નહિ. (કર્મના ફળની પ્રાપ્તિને કર્મ કરવાનું પ્રયોજન તું માનીશ નહિ.) અકર્મણિ તે સઙ્ગઃ મા અસ્તુ કર્મના અભાવમાં, કર્મ ન કરવામાં તારો સંગ થશો નહિ. તત્પરઃ તે પછી, તેથી આગળ સંયતેન્દ્રિયઃ સંયત - કાબૂમાં છે ઈન્દ્રિય જેની તે ચતુર્વિધાઃ ચાર પ્રકારના સુકૃતિનઃ સારાં કર્મ કરનારા, સદાચારી, પુણ્યશાળી માણસો (સારાં કર્મ કરવાથી જ માણસ સુકૃતી બને છે.) આર્તઃ દુઃખી (કોઈ કારણથી દુઃખમાં આવી પડીને જે માણસ ભગવાનનું ભજન કરે છે, તે આર્ત પ્રકારનો ભક્ત છે.) જિજ્ઞાસુઃ (ઈશ્વરના સ્વરૂપને) જાણવાની ઈચ્છાવાળો (જે ભક્ત બીજી કોઈ સાંસારિક વસ્તુને પ્રાપ્ત કરવાની કામના ન રાખતાં માત્ર ને માત્ર ઈશ્વરના સ્વરૂપને જાણવાની કામના ધરાવે છે, તે જિજ્ઞાસુ ભક્ત છે.) અર્થાર્થી સંસારના પદાર્થોની કામના ધરાવતો (ધન, પદ કે પુત્ર વગેરે જેવા સાંસારિક પદાર્થોની પ્રાપ્તિ કરવાની કામનાથી ભગવાનની ભક્તિ કરનાર અર્થાર્થી ભક્ત છે.) જ્ઞાની જ્ઞાની, જ્ઞાનસમ્પન્ન વિદ્વાન (જેને સંસારની અનિત્યતા અને આત્માની અમરતાનું તથા ઈશ્વરના સ્વરૂપનું જ્ઞાન થઈ ગયું છે, તે ભક્તને જ્ઞાની ભક્ત કહ્યો છે.) ભરતર્ષભ હે ઉત્તમ ભરતવંશી રાજા ! (અર્જુનનો જન્મ ભરતના વંશમાં થયો છે.) ન ઉદ્વિજતે (જેનાથી કોઈ) સંતાપ પામતું નથી. ન ઉદ્વિજતે ચ યઃ અને જે પોતે પણ (અન્ય પ્રાણીઓથી) સંતાપ કે ઉદ્વેગ પામતો નથી હર્ષામર્ષભયોદ્વેગઃ હર્ષ (એટલે કે અનુકૂળ સ્થિતિમાં હર્ષનો અનુભવ કરતા રહેવાની વૃત્તિ), અમર્ષ (એટલે કે પારકાના સુખને સહન ન કરી શકવાની વૃત્તિ), ભય (ડરી જવાની વૃત્તિ) અને ઉદ્વેગ (સતત ઉચાટમાં રહેવાની વૃત્તિ)થી મુક્તઃ મુક્ત થયેલો, છૂટી ગયેલો કાર્યાકાર્યે કર્તવ્ય અને અકર્તવ્યને ભયાભયે ભય અને અભયને બન્ધનં મોક્ષં ચ બન્ધન અને મોક્ષને વેત્તિ જાણે છે.

2. સંધિ : નાયમ્ (ન અયમ્) । અજો નિત્યઃ (અજઃ નિત્યઃ) । શાશ્વતોઽયમ્ (શાશ્વતઃ અયમ્) । પુરાણો ન (પુરાણઃ ન) । ધ્રુવો મૃત્યુઃ (ધ્રુવઃ મૃત્યુઃ) । તસ્માદપરિહાર્યેઽર્થે (તસ્માત્ અપરિહાર્યે અર્થે) । કર્મણ્યેવાધિકારસ્તે (કર્મણિ એવ અધિકારઃ તે) । કર્મફલહેતુર્ભૂઃ (કર્મફલહેતુઃ ભૂઃ) । સઙ્ગોઽસ્ત્વકર્મણિ (સઙ્ગઃ અસ્તુ અકર્મણિ) । શાન્તિમચિરેણાધિગચ્છતિ (શાન્તિમ્ અચિરેણ અધિગચ્છતિ) । સુકૃતિનોઽર્જુન (સુકૃતિનઃ અર્જુન) । આર્તો જિજ્ઞાસુર્થાર્થી (આર્તઃ જિજ્ઞાસુઃ અર્થાર્થી) । યસ્માન્નોદ્વિજતે લોકો લોકાન્નોદ્વિજતે (યસ્માત્ ન ઉદ્વિજતે લોકઃ લોકાત્ ન ઉદ્વિજતે) । મુક્તો યઃ (મુક્તઃ યઃ) । સ ચ (સઃ ચ) । યો વેત્તિ (યઃ વેત્તિ) ।

સ્વાધ્યાય

1. વિકલ્પેભ્યઃ સમુચિતમ્ ઉત્તરં ચિનુત ।

(1) કઃ ન જાયતે મ્નિયતે વા કદાચિત્ ?

(ક) મનુષ્યઃ (ખ) ભક્તઃ (ગ) આત્મા (ઘ) દેહઃ

(2) કસ્ય મૃત્યુઃ ધ્રુવઃ ?

(ક) પદાર્થસ્ય (ખ) જાતસ્ય (ગ) ધનસ્ય (ઘ) આત્મનઃ

(3) कस्मिन् अर्थे त्वं न शोचितुमर्हसि ?

(क) अपरिहार्ये (ख) परिहार्ये (ग) मरणे (घ) दुःखे

(4) कस्मिन् सङ्गः ते सङ्गः न स्यात् ?

(क) कर्मणि (ख) अकर्मणि (ग) ज्ञाने (घ) धने

(5) ज्ञानं कः लभते ?

(क) भक्तिमान् (ख) गुणवान् (ग) श्रद्धावान् (घ) धनवान्

(6) कतिविधाः भक्ताः भवन्ति ?

(क) चतुर्विधाः (ख) द्वाविधौ (ग) त्रिविधाः (घ) एकविधः

2. एकवाक्येन संस्कृतभाषायाम् उत्तरत ।

(1) अजः नित्यः शाश्वतः पुराणः कः ?

(2) मृतस्य किं ध्रुवम् ?

(3) कस्मिन् ते अधिकारः अस्ति ?

(4) कदा शान्तिम् अधिगच्छति ?

(5) कः भक्तः भगवतः प्रियः ?

3. वचनानुसारं शब्दरूपैः रिक्तस्थानानि पूरयत ।

एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
(1) शरीरे	.....	.....
(2)	.....	जनाः
(3) लोकात्	.....	.....
(4) प्रवृत्तिः	.....	.....

4. रिक्तस्थानानां पूर्तिः विधेया ।

(1) न ..... म्रियते वा कदाचित् आत्मा ।

(2) कर्मण्येवाधिकारस्ते मा ..... कदाचन ।

(3) श्रद्धावान् लभते ..... ।

(4) बन्धं मोक्षं च यो वेत्ति सा ..... सात्त्विकी ।

5. रेखाङ्कितपदानां स्थाने प्रश्नवाचकं पदं लिखित्वा प्रश्नवाक्यं रचयत ।

(कम्, कीदृशे, किम्, कीदृशी, कस्य)

- (1) आत्मा हन्यमाने शरीरे न हन्यते ।
- (2) ज्ञानं लब्धा शान्तिम् अधिगच्छति ।
- (3) सुकृतिनः जनाः मां भजन्ते ।
- (4) सा बुद्धिः सात्त्विकी वर्तते ।

6. सन्धिविच्छेदं कुरुत ।

- (1) अजो नित्यः .....
- (2) शाश्वतोऽयम् .....
- (3) कर्मण्येवाधिकारस्ते .....
- (4) सङ्गोऽस्त्वकर्मणि .....

7. समासप्रकारं लिखत ।

- (1) गीतामृतम् .....
- (2) अपरिहार्ये .....
- (3) संयतेन्द्रियः .....
- (4) हर्षामर्षभयोद्वेगाः .....
- (5) भयाभये .....

8. अधस्तनयोः श्लोकयोः पूर्तिं कुरुत ।

- (1) जातस्य हि ..... शोचितुमर्हसि ॥
- (2) यस्मान्नोद्धिते ..... मे प्रियः ॥

9. अर्थविस्तारं कुरुत ।

- (1) कर्मण्येवाधिकारस्ते मा फलेषु कदाचन ।
मा कर्मफलहेतुर्भूः मा ते सङ्गोऽस्त्वकर्मणि ॥
- (2) श्रद्धावान् लभते ज्ञानं तत्परः संयतेन्द्रियः ।
ज्ञानं लब्ध्वा परां शान्तिमचिरेणाधिगच्छति ॥
- (3) चतुर्विधा भजन्ते मां जनाः सुकृतिनोऽर्जुन ।
आर्तो जिज्ञासुरर्थार्थी ज्ञानी च भरतर्षभ ॥

प्रवृत्तिः

- श्रीमद् भगवद्गीतानुं गुजराती अनुवाद साथेनुं पुस्तक भेणवीने वांयो.
- तमने गमता गीताना बीजा त्रशेक श्लोक लभो अने तेनो अनुवाद करो.